

Michał Sawczuk-Szadkowski

Chronologia, kalendarz i datowanie *Roman de Flamenca* – próba bilansu

TERMINUS

t. 25 (2023)

z. 3 (68)

s. 323–348

www.ejournals.eu/

Terminus

Abstract

Revisiting Chronology, Calendar and Dating of *Le Roman de Flamenca*

This article aims to review and summarise previous research on the chronology of the medieval occitan narrative text *Le Roman de Flamenca* in two aspects: dating the text and dating the time of the action.

The state of research makes it possible to identify the main ways of interpreting the chronology of the text: in terms of the time of its composition, as a work from the first or second half of the 13th century; while in terms of determining the time of the plot of *Flamenca*, it is dated by various authors to the first half of the 12th century, the turn of the 12th and 13th centuries, or the first half of the 13th century. Among the main arguments used to support these hypotheses are the organisation of the text's chronology around the liturgical calendar and the absence of the feast of Corpus Christi in that calendar, the description of the coat of arms of the Bourbons, attempts to identify the characters of the text as historical figures, and references to political events of the period. On the basis of an analysis of the data collected, the rejection of implausible and poorly argued concepts, and additional arguments related to the participation of the novel's protagonist Guillaume in the war in Flanders, the author establishes the most probable dating range of *Le Roman de Flamenca* as 1287–1293, and the time of action as 1217–1224.

In conclusion, an interpretative problem is presented that is closely related to the chronological issue of the text: the different perspectives on the novel as a current novel of manners or a novel of historical character. The analysis carried out here supports the conclusion that *Le Roman de Flamenca* is a text describing the golden age of the *trobar* from the perspective of its period of decline and decadence.

Keywords

Le Roman de Flamenca,
occitan literature,
medieval
literature

Uwagi wstępne

W opublikowanym w zeszycie 3 tomu 24 niniejszego czasopisma artykule „*Flamenco*” i *Radość Gry w świecie trubadurów*¹ poświęciłem kilka akapitów problemowi datowania tej trzynastowiecznej powieści rycerskiej. Parę miesięcy po oddaniu do druku mojego tekstu doroczne Spotkania Specjalistów Dawnych Literatur Romańskich – w roku 2022 zatytułowane *Czas, czekanie, cierpliwość. Anna Drzewicka in memoriam* – skłoniły mnie do rozszerzenia zdawkowo przedstawionej kwestii problematyki chronologicznej dzieła.

Prowadzone blisko dwieście lat badania nad kalendarzem i datowaniem *Roman de Flamenca* nie wyczerpały tematu, skoro wciąż ukazują się nowe, prezentujące czytelnikom nieznanne dotąd fakty i hipotezy. Jednocześnie obszerny już zbiór monografii i artykułów, które niebawem przedstawię, domaga się rewizji oraz próby podsumowania i syntezy dotychczasowych wyników. Uporządkowanie wiedzy na temat chronologii *Flamenki* nie jest jednak jedynym celem niniejszego tekstu. Jak postaram się bowiem wykazać, przyjęcie odpowiedniej perspektywy czasowej, poparcie tej czy innej koncepcji, wymusza znaczącą zmianę strategii czytania i interpretacji tej trzynastowiecznej powieści rycerskiej.

Problem datowania *Flamenki* jest w istocie problemem podwójnym. Z jednej strony dotyczy on wyznaczenia prawdopodobnych dat powstania dzieła – w tym wypadku kwestia chronologiczna stanowi klasyczny problem filologiczny, rozwiązywany na podstawie tekstu oraz jego zewnętrznego, materialnego i niematerialnego, otoczenia, to jest manuskryptu, konkordancji i wzmianek w innych zabytkach piśmiennictwa. Z drugiej strony *Roman de Flamenca* jest wyjątkowym w świecie literatury średniowiecznej dziełem, z fabułą skonstruowaną wokół konkretnych dat, precyzyjnie wyznaczanych przez kalendarz liturgiczny. Umożliwia to zatem snucie hipotez odnośnie do czasu akcji tekstu, z dokładnością do lat, miesięcy, w wielu przypadkach również dni.

Datowanie utworu: stan badań

Próba wyznaczenia czasu powstania dzieła opiera się, jak wspomniałem wyżej, na tekście oraz jego materialnym i niematerialnym otoczeniu. W przypadku *Flamenki* zadanie jest ułatwione dzięki licznym nawiązaniom do trzynastowiecznej współczesności, ale też żmudne – przez mnogość owych nawiązań, niekiedy okazujących się drobnymi znakami, zaledwie wzmiankami w tekście, które jedynie erudycja badaczek i badaczy pozwoliła połączyć z faktografią historyczną. Na tej podstawie można było podierać argumentami hipotezy datowania dzieła. Przegląd owych różnorodnych,

---

¹ M. Sawczuk-Szadkowski, „*Flamenco*” i *Radość Gry w świecie trubadurów*, „Terminus” 24 (2022), z. 3 (64), s. 259–286.

często wzajemnie zwalczających się poglądów, pozwoli nie tylko na orientację w dyskusji naukowej, ale – być może – również na wyciągnięcie dalszych wniosków.

François-Just-Marie Raynouard, odkrywca rękopisu, twierdził, że tekst powstał przed 1264 rokiem, tezę tę opierał wyłącznie na nieobecności święta Bożego Ciała w kalendarzu liturgicznym, wokół którego skonstruowany został utwór². Ustalenia tego badacza powielił Paul Meyer, uściślając przedział datowania na lata 1220–1250³, jednak nie podpierając tej hipotezy żadnymi dodatkowymi argumentami.

Charles Révillout zgadza się z czasem podanym przez Meyera (i zawęża ten zakres do lat po 1234 roku), jednak krytykuje tego filologa za brak osadzenia tych ustaleń w tekście *Flamenki*. Dla Révillouta podstawą datowania jest jednak ustalenie kalendarza akcji utworu, który badacz wyznacza na lata 1231–1234, i uznaje tekst za skomponowany w okresie niewiele późniejszym⁴. Argumenty Révillouta zostaną omówione w dalszej części tej pracy, poświęconej datowaniu fabuły dzieła.

Charles Grimm czas powstania *Flamenki* określa na lata 1272–1300. Jego głównym argumentem jest opisany w w. 6998⁵ herb Archambauta de Bourbon *ab flors jaunus sus el camp blau*, który wyraźnie wskazuje na herb przyjęty przez Roberta z Francji, hrabiego de Clermont i najmłodszego syna Ludwika IX, w momencie, w którym został panem Bourbon (1272)⁶. Grimm dokonuje również obszernych badań genealogicznych, przez które jednak stara się uzasadnić nie datowanie powstania dzieła, tylko czasu jego akcji⁷.

Ulrich Gschwind określa lata powstania tekstu na 1240–1250, opierając się na wcześniejszych badaniach Alfreda Jeanroya, wskazujących na liczne konkordancje i niewątpliwy wpływ *Powieści o Róży* Guillaume'a de Lorris na autora *Flamenki*⁸.

² „Trubadur precyzyjnie opisuje każdy z dni miesiąca, tygodnia i świąt, od momentu kiedy podczas liturgii mszy świętej Guillaume de Nevers, pełniąc funkcję kościelnego kleryka, zbliża się do Flamenki i przekazuje jej brewiarz do ucałowania; nie wymienia jednak ani święta Bożego Ciała, ani jego oktawy; jest zatem bardzo prawdopodobne, że trubadur ten tworzył przed rokiem 1264”, F.-J.-M. Raynouard, *Lexique roman, ou Dictionnaire de la langue des troubadours*, t. 1: *Recherches – grammaire – poésies*, Paris 1838–1844, s. 44. Wszystkie tłumaczenia, jeśli nie podano inaczej, są mojego autorstwa.

³ „Przy założeniu, że autor żył po 1264 roku, co wydaje mi się pod każdym względem nieprawdopodobne, czy można uznać, że z premedytacją nie wspominał o święcie, o którym wiedział, że zostało niedawno ustanowione? Lecz powtarzam, z powodów wymienionych powyżej nie sądzę, że można sytuować nasz utwór po 1264 roku; w związku z tym uznaję, że kompozycja nastąpiła między 1220 a 1250 rokiem”, P. Meyer, *Introduction*, w: *Le roman de Flamenca*, éd. P. Meyer, 1ère éd., Paris–Béziers 1865, s. XXI.

⁴ „Ciężko uznać, że wybór [Wielkanocy przypadającej na 23 kwietnia – M.S.-S.] był przypadkowy; dużo bardziej prawdopodobne jest, że został on zdeterminowany przez ten sam czas, w którym dzieje się akcja *Flamenki*, lub przez zbieżność roku wybranego przez poetę na czas akcji z rokiem, w którym skomponował on utwór”, Ch. Révillout, *De la date possible du roman de Flamenca*, „Revue des Langues Romanes” 8 (1875), s. 16–17.

⁵ Wszystkie cytaty oraz numeracja wersów z *Flamenki* pochodzą z edycji: *Flamenca*, éd. F. Zufferey, trad. V. Fasseur, Paris 2014. Na temat edycji krytycznych dzieła i związanej z tym problematyki zob. M. Sawczuk-Szadkowski, „*Flamenca*” i *Radość Gry*..., s. 260, przypis 2.

⁶ Ch. Grimm, *Étude sur le Roman de Flamenca, poème provençal du XIIIe siècle*, Paris 1930, s. 87–90.

⁷ *Ibidem*, s. 29–30.

⁸ U. Gschwind, *Introduction*, w: *Le Roman de Flamenca, nouvelle occitane du 13e siècle, texte établi et commenté par U. Gschwind*, vol. 1: *Texte*, Bern 1976 (*Romanica Helvetica*, 86), s. 12–13.

Ignoruje jednak wiele argumentów za późniejszym datowaniem, które znane były już w czasie publikacji jego edycji krytycznej dzieła⁹.

Rita Lejeune rozwija ustalenia Charles'a Grimma, wskazując na dodatkowe argumenty mogące potwierdzać datowanie na lata 1272–1300. Poza tezami tego filologa badaczka opiera się na datowaniu na przełom XIII i XIV wieku manuskryptu, który powstał prawdopodobnie niedługo po kompozycji dzieła¹⁰, uzupełnia także próby ustalenia tożsamości postaci historycznych w tekście¹¹. Wreszcie zwraca uwagę na nawiązania do charakterystyki Francji północnej i Flandrii, w tym rozwój przemysłu futrzarskiego w Cambrai i arbitraż Ludwika IX zwany *dit de Péronne*, które również wskazują na powstanie dzieła u schyłku XIII wieku¹².

Ute Limacher-Riebold dokonuje przeglądu datowań do roku wydania swej pracy i dochodzi do wniosku, że najwcześniejszą możliwą datą jest rok 1256, kiedy król francuski Ludwik IX wydał *dit de Péronne*. Badaczka nie precyzuje jednak przedziału czasowego, zaznacza wszelako, że

[...] autor *Flamenki* żył w czasach Peire Cardenala (1180–1280), Daudego de Pradas (ostatnia wzmianka 1282), Folqueta de Lunel (1244–1274?), Cerveriego de Girona (aktywny literacko 1259–1282), Joana Esteve (aktywny literacko 1270–1288) oraz Guirauta Riquiera (1230–1284?)¹³.

Roberta Manetti, autorka najnowszej i najpełniejszej edycji krytycznej, określa ramy czasowe powstania *Flamenki* bardzo szeroko: po roku 1242 do końca XIII wieku¹⁴. Filolożka zwraca uwagę na odbywający się podczas opisanego w utworze turnieju w Bourbon pojedynkę hrabiego Marki z Alfonsem z Tuluzy, który ma być czytelnym nawiązaniem do organizatora ostaniego dużego powstania przeciw władzy królewskiej w *Midi* (1241–1242) z jednej strony, z drugiej zaś – do brata Ludwika IX, który przejął władzę w Tuluzie po odebraniu jej Rajmundowi VIII. Manetti wskazuje także inne możliwe konteksty odsyłające do historii tej rebelii¹⁵. Dowartościowuje również koncepcję Roberta Lafonta, jakoby *Flamenca* miała być pisana w dwóch okresach:

⁹ „Pan Gschwind nie uznaje datowania dzieła «po 1272» Grimma ani «po 1288» Favatiego. Aluzja do pewnej waluty [srebrnej marki – M.S.-S.], która uderzyła U.T. Holmesa, przekonując go do datowania dzieła «po 1266», nie wydaje się przekonująca dla autora. Zbieżność wielu opinii erudytych, jakkolwiek zastanawiająca, również nie wpływa na szwajcarskiego badacza: Adolphe'a Toblera («dzieło okresu schyłkowego»), René Nelliego (geneza «po 1240»), Paula Meyera (późne dzieło z uwagi na użycie *rimes équivoquées*)», R. Lejeune, *Le caractère « nordique » de certains détails de Flamenca*, w: *Mélanges de langue et littérature françaises du Moyen Âge offerts à Pierre Jonin*, Aix-en-Provence 1979 (Sénéfiance, 7), s. 403–404.

¹⁰ R. Lejeune, *Le manuscrit de « Flamenca » et ses lacunes*, „Cultura Neolatina” 38 (1978), s. 129–137.

¹¹ R. Lejeune, *Littérature et société occitane au Moyen Âge*, Liège 1979, s. 345.

¹² R. Lejeune, *Le caractère « nordique »...*, s. 403–411.

¹³ U. Liemacher-Riebold, *Entre « novas » et « romans »*. *Pour l'interprétation de « Flamenca »*, Alessandria 1997, s. 98.

¹⁴ R. Manetti, *Introduzione*, w: *Flamenca. Romanzo occitano del XIII secolo*, [a cura di] R. Manetti, Modena 2008 (Studi, testi e manuali, Nuova serie, 11), s. 11.

¹⁵ *Ibidem*, s. 13–14.

pierwsza część – do uzdrowienia Archambauta – powinna być datowana na okres rebelii, druga natomiast, z której do czasów współczesnych pozostał jedynie fragment, w tym część opisu turnieju, w czasach późniejszych¹⁶, być może o kilka lat lub dekadę.

François Zufferey datuje dzieło na okres po 1287 roku, opierając się, po pierwsze, na wzmiankowanym przez Grimma opisie herbu Archambauta, który używany był przez Burbonów po 1272 roku, po drugie zaś, na wzmiance o „szlachetnych relikwiach” w pałacowej kaplicy w Bourbon (w. 2305–2308), które identyfikuje jako fragment Krzyża Świętego oraz kolec z korony cierniowej, złożone w owej świątyni w 1287 roku, a przeniesione do paryskiej Sainte-Chapelle w roku 1315¹⁷. Badacz zwraca również uwagę na podobieństwo życiorysu Guillaume’a do biografii wspomnianego w tekście pana d’Algues (w. 1722–1736), którego identyfikuje jako Rajmunda IV de Roquefeuil, wykształconego na Uniwersytecie Paryskim przełożonego konwentu franciszkańskiego w Lunel, który został następnie zwolniony ze stanu duchownego i ożenił się w roku 1287¹⁸.

Jean-Pierre Chambon szacuje – w kontrze do dotychczasowych hipotez – że *Flamenkę* napisano około roku 1223¹⁹. Punktem wyjścia jego hipotezy jest przypisanie autorstwa powieści trubadurovi Daudemu de Pradas²⁰, przy założeniu, zaczerpniętym od filologa Gerardo Larghiego, że poeta ten tworzył w latach 1208–1242²¹, nie zaś, jak podawała większość wcześniejszych badaczy, 1214–1282²². Głównym argumentem Chambona są unikatowe konkordancje w. 2019–2020, 3417–3418 oraz 5179–5180 między omawianą powieścią a dwoma innymi dziełami narracyjnymi wzmiankowanego trubadura: *Auzels cassadors* (traktat o sokolnictwie) oraz *Quatre Vertus cardinales* (o tematyce religijno-moralnej). To drugie jest datowalne dzięki incipitowi, w którym autor ofiaruje tekst biskupowi Puy, Etienne’owi de Chalançon, zasiadającemu na tronie biskupim w latach 1220–1231²³. Badacz zwraca również uwagę na inne argumenty chronologiczne: wzmiankowaną już przez Révillouta obecność Owernijczyków w obozie wasali króla Francji podczas turnieju w Bourbon (w. 7218–7223), a przede wszystkim istotne różnice w poetyce i przedstawieniu króla Francji w jego pierwszym (w. 437–446, w. 927–942) i drugim (w. 7310–7323) wystąpieniu w powieści, co prowadzi Chambona do wniosku, że odzwierciedla to

¹⁶ Zob. R. Lafont, *Flamenca: un hommage occitan pervers à la francité*, w: *Oc et oil: complémentarité et antagonisme de deux histoires littéraires de la France. Études de littérature française et occitane présentées dans le cadre du 5e congrès de l’Association des francoromanistes des pays de langue allemande*, sous la dir. de F.P. Kirsch, Toulouse 2008, s. 47.

¹⁷ F. Zufferey, *Introduction*, w: *Flamenca...*, s. 105.

¹⁸ *Ibidem*, s. 106–107.

¹⁹ „Podsumowując, dochodzimy do następującej hipotezy: *Flamenca* została napisana w roku 1223, przy czym redakcji nie ukończono przed sierpniem tego roku”, J.-P. Chambon, *Sur la date de la composition du Roman de Flamenca*, „Estudis Romànics” 40 (2018), s. 354.

²⁰ J.-P. Chambon, *Un auteur pour Flamenca?*, „Cultura Neolatina” 75 (2015), s. 229–271.

²¹ G. Larghi, *Daude de Pradas: trovatore, canonico e maestro (...1192-1242...)*, „Cultura Neolatina” 71 (2011), s. 23–54.

²² A.-H. Schutz, *Poésies de Daude de Pradas*, Toulouse 1933, s. IX–XVII. Por. M. de Riquer, *Los trovadores: historia literaria y textos*, Barcelona 2015, s. 1545.

²³ J.-P. Chambon, *Sur la date...*, s. 351.

zmianę władzy monarszej po śmierci Filipa II Augusta w sierpniu 1223 roku i wstąpieniu na tron Ludwika VIII Lwa²⁴. Ustalenia badacza pociągają za sobą oczywiście określenie czasu akcji *Flamenki* na lata 1221–1224, co zostanie omówione w dalszej części artykułu.

Datowanie utworu: dodatkowe argumenty i bilans wstępny

Argument Raynouarda jest problematyczny z uwagi na proces wprowadzania święta Bożego Ciała do kalendarza liturgicznego Kościoła rzymskiego. Istotnie, papież Urban IV ustanowił obchody tego święta bullą *Transiturus de hoc mundo* z 11 sierpnia 1264 roku²⁵, wcześniej zaś obchodzono je w diecezji Liège już od roku 1246. Po wydaniu bulli papieskiej nie stało się jednak od razu świętem powszechnym; jego obchody zaniebdywano w samym flamandzkim centrum, a w bardziej oddalonych rejonach nie pojawiły się wcale²⁶. Dopiero *Constitutiones Clementinae* Jana XXII z 1317 roku potwierdzały wydaną przez Urbana IV bullę, przy czym i tak przez następne stulecie, aż do soboru w Konstancji, święto Bożego Ciała rozpowszechniało się stopniowo.

Owa nierównomierność i rozłożony w czasie proces ustanawiania obchodów święta może rezonować w kalendarzu liturgicznym *Flamenki*, który, wbrew twierdzeniu Raynouarda, wcale nie musiał zawierać Bożego Ciała. Wskazują na to zarówno rzeczywistość prawdopodobnego autora, jak i fikcja literacka. Na pierwszym z wymienionych poziomów wiadomo, że anonimowy trubadur, który ułożył tekst powieści, pochodził z położonego na południu Francji Rouergue i posługiwał się tamtejszym dialektem języka oksytańskiego²⁷; akcja *Flamenki* rozgrywa się natomiast w większej mierze w Bourbon (dziś: Bourbon-l'Archambault) w Owernii. Oba regiony są na tyle oddalone od Flandrii, centrum obchodów Bożego Ciała, że można by domniemywać, iż to święto po prostu nie dotarło do nich w XIII wieku, w czasie redakcji tekstu, niezależnie od przyjętego datowania²⁸. Sam tekst utworu wskazuje

²⁴ *Ibidem*, s. 353–354.

²⁵ „Nos itaque, ad coroborationem et exaltationem catholicae fidei, digne ac rationabiliter duximus statuendum, ut de tanto Sacramento, praeter quotidianam commemorationem quam de ipso facit Ecclesia, specialior et sollemnior annuatim memoria celebretur, certum ad hoc designantes et describentes diem, videlicet feriam quintam proximam post dominicam festum Pentecosten primo sequentem”, *Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X (1261–1276)*, Vaticanum 1953 (Pontificia Commissio ad Redigendum Codicem Iuris Canonici Orientalis. Fontes, Series III, vol. 5, t. 1), s. 46.

²⁶ Z. Zalewski, *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 1, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1973, s. 107

²⁷ Zob. J. Jud, *Observations sur le lexique du roman de Flamenca*, w: *Mélanges A. Duraffour. Hommage offert par ses amis et ses élèves*, Paris 1939, s. 204–2010. Zob. również: R. Manetti, *Introduzione*, s. 60–67.

²⁸ Zalewski podaje, że „przed r. 1317 święto było jednak obchodzone przez wiele diecezji: Moguncja, Pasawa, Augsburg, Würzburg, Spira, Münster, Osnabrück, Hildesheim, Verden, Minden i inne, jak również w zakonach benedyktynów, dominikanów, karmelitów, kamedułów oraz w niektórych niemieckich konwentach cystersów i augustianów”, Z. Zalewski, *Święto Bożego Ciała w Polsce...*, s. 107. Jak widać, wszystkie wymienione diecezje przynależą do germańskiej prowincji Kościoła, której metropolia

jednak na znajomość przez Guillaume'a (i najpewniej także przez trubadura autora *Flamenki*) tablic paschalnych, służących do wyznaczania dat świąt ruchomych:

Ha dig suau: «Ha i comtier,
amics, aqui ni calendier?
Quar saber voil, per quan si-m costa,
quant es dins jun la Pantecosta.»
(w. 2575–2577)

[Powiedział półgłosem: czy są tu tablice paschalne lub kalendarz? Chciałbym wiedzieć, skoro tyle mnie to kosztuje, którego dnia czerwca są Zielone Świątki].

Można zatem podjąć się próby odpowiedzi na cytowane wcześniej pytanie, postawione przez Meyera: jeśli autor wiedział o niedawno ustanowionym święcie, być może świadomie je pominął?

Wiadomo, że istnieją we *Flamence* liczne flamandzkie powiązania: po pierwsze przez postać głównej bohaterki (której imię można przetłumaczyć jako *Flamandka*²⁹) oraz jej ojca, Roberta z Namur; po drugie za sprawą wojny we Flandrii, na którą wyrusza Guillaume po opuszczeniu Bourbon (w. 6329–6331); po trzecie, z uwagi na przybranie przez rycerza fałszywej tożsamości „kanonika z Péronne” (w. 3554), niewielkiego, lecz znanego miasta nad Sommą; po czwarte, przez wspomnienie flamandzkich przyległości: Aire-sur-la-Lys i Cambrai, z ich kolegiatą i rozwijającym się przemysłem futrzarskim (w. 3494–3495). Lejeune wskazuje, że „anonimowy autor bardzo dobrze znał liczne miejscowości północy Francji wraz z ich specyfiką, a także konkretnym kontekstem chronologicznym”³⁰. Do owego „kontekstu chronologicznego” jeszcze powrócę; dobra znajomość Północy przez autora z Południa budzi natomiast wątpliwości dotyczące nieznaności święta Bożego Ciała, które mogło nie dotrzeć do Owernii czy Rouergue, lecz we Flandrii było obchodzone, nawet jeśli pod koniec XIII wieku zdarzały się tam liczne zaniedbania porządku liturgicznego³¹. Być może jednak owo pominięcie powszechnego święta w kalendarzu liturgicznym było świadomym działaniem. Cała *Flamenka* ma bowiem – często podnoszoną przez badaczy – wymowę antyfrancuskiego, czy też szerzej, antypółnocnego pamfletu, wytworzonego przez świat Południa bądź w okresie brutalnych wojen i prześladowań ze strony króla Francji i Kościoła rzymskiego podczas i w konsekwencji krucjaty przeciw

był Urban IV, zanim został papieżem, w przeciwieństwie do Rouergue i Owernii, objętych prowincją galijską.

²⁹ Należy jednak zaznaczyć, że nie ma w tym zakresie pełnego konsensusu badaczy: „Często interpretowano imię Flamenki jako pochodzące od przymiotnika «flamandzka», myśląc, że była ona córką hrabiego Namur. Jednak Flamenca może oznaczać również «płonąca». [...] Lejeune preferuje obraz płomienia i włącza «Flamenkę» do kategorii imion literackich, przez które średniowieczni powieściopisarze sugerują piękno blondwłosych kobiet o połyskującej skórze”, U. Liemacher-Riebold, *Entre « novas » et « romans »...*, s. 87.

³⁰ R. Lejeune, *Le caractère « nordique »...*, s. 411.

³¹ Z. Zalewski, *Święto Bożego Ciała w Polsce...*, s. 107.

albigensom (1209–1229), bądź też w czasie stopniowej politycznej kolonizacji *Midi*, która następowała w wyniku podboju i przyłączenia owych ziem do francuskiej korony. Echa tych wydarzeń odezwą się również w przypadku kolejnych argumentów.

Podsumowując, argument z nieobecności Bożego Ciała w kalendarzu liturgicznym *Flamenki* wcale nie musi być rozstrzygający odnośnie do umiejscowienia czasu redakcji tekstu przed 1264 rokiem, jakkolwiek próby odrzucenia go wymagają pewnej dozy domniemań, które można jedynie próbować poprzeć innymi faktami.

Wzmiankowane flamandzkie nawiązania nie świadczą jednak wyłącznie o wiedzy autora na temat Północy; pozwalają również umiejscowić tekst *Flamenki* w kontekście faktów historycznych, które okazują się przydatne w datowaniu dzieła. W ten sposób Lejeune odczytuje w. 3554, w którym Guillaume przedstawia się jako „kanonik z Péronne”, w kontekście wspomnianego już słynnego arbitrażu Ludwika IX z roku 1256, zwanego *dit de Péronne*. Król rozsądzał wówczas konflikt terytorialno-dynastyczny o Vermandois między tworzącymi rody d’Avesnes i de Dampierre synami z dwóch kolejnych małżeństw Małgorzaty, księżnej Flandrii i Hainaut. W wydanym w Péronne edykcie Ludwik IX przyznawał sporne terytorium tym pierwszym, a także wprowadzał wieczysty pokój między d’Avesnes, rządzącymi odtąd w Hainaut, a de Dampierre, obejmującymi władzę nad Flandrią. Z tego względu miasto, które wcześniej nie było znane, zaczęło cieszyć się sławą wykraczającą poza granice regionu. W interpretacji Lejeune takie określenie się przez przybierającego duchowną tożsamość Guillaume’a „przydawało mu [w oczach jego gospodarzy z Bourbon – M.S.-S.] aury królewskiego majestatu i prestiżu dyplomatycznego i stanowiło rodzaj pieczętki na certyfikacie cnoty”³². Ta sama autorka interpretuje w. 3493–3495 na poparcie tezy o późnym datowaniu *Flamenki*:

Puis li det bellas pennas vairas,
que l’ac donat le prebost d’Airas
e foron faitas a Cambrais.
(w. 3493–3495)

[Następnie dał mu piękne futra wiewiórcze, które otrzymał od prepozyta z Airas, a które wyprawiono w Cambrai].

Lejeune wskazuje, że „Airas” nie oznacza miasta Arras, lecz mniejsze Aire-sur-la-Lys, przyłączone do Flandrii na podstawie tego samego *dit de Péronne* co reszta Vermandois, a przemysł futrzarski w Cambrai zaczął rozwijać się na większą skalę dopiero w drugiej połowie XIII wieku, co również miałyby dowodzić datowania *Flamenki* na koniec tego stulecia³³. Argumenty Lejeune stanowią oczywiście interesujący dodatek do dyskusji o datowaniu dzieła, trudno jednak uznać je za rozstrzygające, jakkolwiek z pewnością przechylają szalę na korzyść późnego datowania dzieła.

³² R. Lejeune, *Le caractère « nordique »...*, s. 406.

³³ *Ibidem*, s. 409–410.

W tym miejscu warto wspomnieć jeszcze o jednym fakcie związanym z flamandzkimi wątkami we *Flamenca*, a nieodnotowanym przez innych badaczy. W w. 6930 wspomina się o wojnie we Flandrii, na którą udał się Guillaume po opuszczeniu Bourbon. W możliwie najszerszym okresie, w jakim mogło powstać dzieło, w XIII wieku, w tamtym rejonie rozegrały się dwie wojny: wspomniany już konflikt między rodami d'Avesnes a de Dampierre (1250–1256) oraz inwazja Filipa IV Pięknego na flamandzkie ziemie Dampierre'ów w latach 1297–1305; ponadto zaistniał spór między hrabią Gui de Dampierre'em a Henrykiem V Luksemburczykiem o markizat Namur (1263), zakończony przyłączeniem tego terytorium do ziem flamandzkich. W dalszej części tekst sugeruje, że rycerz walczył po stronie hrabiego Flandrii:

la cortz del comte flamenc
per meillor cavallier lo tenc
(w. 6944–6946)

[dwór hrabiego flamandzkiego miał go za najlepszego rycerza].

W której wojnie walczył Guillaume i czy ta literacka rzeczywistość ma jakiegokolwiek przełożenie na faktografię? Wskazówek może dostarczyć opis dwóch obozów rycerskich, które utworzyli uczestnicy turnieju w Bourbon: w jednym grupują się rycerze z Poitou, Saintonge, Angoumois, Bretanii, Normandii, Tourenne, Berry, Limousin, Périgueux, Quercy, Rouergue, a także *Bedos* oraz *Got*³⁴; w drugim zaś, prowadzonym przez Archambauta, stawiają się Flamandowie, Burgundczycy, Owernijczycy, Szampańczycy i „co najmniej tysiąc rycerzy francuskich” (w. 7212–7223). Hrabia Flandrii zajmuje zatem miejsce w obozie Francuzów; trudno więc podejrzewać, aby trubadur autor umieścił go w tym gronie, jednocześnie wysyłając Guillaume'a na wojnę między Filipem IV Pięknym a Gui de Dampierre'em na przełomie XIII i XIV wieku. Cytowane wcześniej odniesienia do Péronne raczej wykluczają jednak potraktowanie „wojny we Flandrii” jako możliwego nawiązania do konfliktu o sukcesję nad ziemiami flamandzkimi i Hainaut – wszak to właśnie arbitraż w Péronne zakończył ów konflikt. Wydaje się zatem, że współczesną autorowi wojną w tym regionie mogła być ta między hrabią Flandrii a Henrykiem V Luksemburczykiem o Namur w 1263 roku. Dodatkowym argumentem mógłby być tu fakt, że Guillaume spędza na wojowaniu zaledwie kilka miesięcy (w. 6982–6983), co jest okresem znacznie bardziej wskazującym na ten konflikt niż na dwa pozostałe.

³⁴ Dwa wyróżnione określenia oznaczają, w pierwszym przypadku, mieszkańców Vivarais, a w drugim – południowej Langwedocji; oba mają lekceważąco-ośmieszające konotacje, przy czym *Bedos* zaczerpnięto z popularnego jeszcze dziś na południu Francji nazwiska o wybitnie chłopskim brzmieniu, *Got* zaś wprost odnosi się do wizygockiej obecności w *Midi*. Zob. J.-P. Chambon, *Ancien occitan Bedos (Flamenca, vers 7229)*, w: *Philologia ancilla litteraturae. Mélanges de philologie et de littérature françaises du Moyen Âge offerts au Professeur Gilles Eckard*, éd. A. Corbellari, Y. Greub, M. Uhlig, Gênevê 2013, s. 45–59.

Wzmianka o wojnie we Flandrii, choć w stosunku do czasu akcji powieści jest najwyraźniej anachroniczna, pozwala na stawianie hipotez dotyczących datowania *Flamenki*. Konflikt Dampierre'ów z królami Francji zaczął się bowiem dużo wcześniej niż w 1297 roku; prawno-dyplomatyczne próby przejęcia władzy nad Flandrią podejmowano już od początku rządów Filipa IV (1285), na co nałożył się wewnętrzny konflikt między tworzonym przez stary patrycjat miejski oraz część rycerstwa stronnictwem *léliaerts*, wspierającym króla Francji, a przeciwnymi mu *klauwaerts*, rekrutującymi się spośród nowego, wzbogaconego przemianami gospodarczymi mieszczaństwa i pozostałej części arystokracji – wiernych Gui de Dampierre'owi. Choć *casus belli* inwazji Filipa stanowiła próba poślubienia przez hrabiego Flandrii córki króla angielskiego Edwarda I, otwarta wrogość między Francją a Flandrią trwała wówczas już od 1293 roku, kiedy to Gui przestał korzystać z francuskiego poparcia w swoich konfliktach z cesarzem rzymskim o flamandzką część Cesarstwa i, w imię wygaszenia tych waśni, zaczął prowadzić politykę o orientacji proangielskiej³⁵.

Wyjazd Guillaume'a na wojnę we Flandrii, a jednocześnie umieszczenie hrabiego Flandrii podczas turnieju w Bourbon w obozie francuskim nakazują przypuszczać, że *Flamenca* została stworzona jeszcze przed wstąpieniem na tron Filipa IV, ewentualnie w pierwszych latach jego rządów, a zatem między 1263 a 1293 rokiem, z całą pewnością zaś przed rokiem 1297.

Owe daty zbiegają się z innymi, przytaczanymi wcześniej argumentami. Gschwind (za Urbanem T. Holmesem) zauważa szczegół, jakim jest wzmianka o „czterech markach złota i dwunastu markach srebra”, które Guillaume darował księdzu w Bourbon:

E que no-us cuges que-us en menta,
 ve-us l'aur, e per la vestimenta
 ve-us aisi .xii. marcs d'argen,
 e pot s'en vestir ben e gen.
 (w. 3643–3646)

[A żebyś nie myślał, że kłamię: oto złoto, zaś na odzienie oto również dwanaście marek srebra, aby mógł się odziać dobrze i godnie].

Dwanaście marek srebra odpowiadało 2304 denarom przed reformą monetarną z 1266 roku oraz 192 groszom po reformie. Masa tej sumy znacząco się różniła: odpowiednio 2¼ kilograma w denarach i jedynie 700 gramów w groszach. Do tego należy doliczyć właściwą masę złota, a także najpewniej dodatkowe pieniądze, które rycerz miał przy sobie. Ponieważ najbardziej zdroworoządkowym obrazem sytuacji jest ten, w którym Guillaume wyjmuje pieniądze ze swej sakiewki (nie zaś ze szkatuły,

³⁵ L. Vanderkindere, *La Formation territoriale des principautés belges au Moyen Âge*, t. 1, Bruxelles 1902, s. 220.

którą jakimś sposobem musiałby przynieść ze sobą), dużo bardziej prawdopodobne jest wykorzystanie miar właściwych dla okresu po 1266 roku³⁶.

Ważnym argumentem jest również herb Archambauta i trzystu rycerzy pod jego przywództwem podczas turnieju w Louvain:

e triet los totz uns seinnals,
so fon auquel de N'Archimbau:
ab flors jaunas sus el camp blau
(w. 6996–6998)

[a wszystkich można było rozpoznać po znaku, jaki nosił Archambaut: złotych kwiatkach w błękitnym polu].

Grimm widzi w tym opisie herb „nowych Burbonów”, to znaczy tych, którzy wywodzili się od Roberta z Francji – syna Ludwika IX – który w 1272 roku, po ślubie z Beatrycze, pochodzącą z rządzącego wcześniej w Bourbonnais rodu Bourbon-Dampierre, przyjął herb „w błękitnej tarczy usianej liliami skos czerwony”³⁷, przy czym użycie tego znaku można datować jeszcze później, na rok 1283, kiedy Robert otrzymał inwestyturę. Należy wszelako zauważyć, że opis literacki równie dobrze może nawiązywać do herbu królów Francji (a to z powodu braku czerwonego skosu, właściwego herbom „nowych Burbonów”); pierwszy raz herb *d'azur semé de fleurs-de-lys d'or* pojawił się na pieczęci królewskiej Ludwika VIII w 1223 roku³⁸, a heraldyczne lilie były używane już przez Filipa Augusta podczas bitwy pod Bouvines³⁹. Biorąc pod uwagę, że Archambaut prowadzi rycerzy francuskich, cały zaś jego obóz nosi ten sam znak, wyraźnie wyrażający poddanie władzy królów Francji, należy podchodzić z pewną rezerwą do ścisłego utożsamiania tarczy pana Bourbon z herbem Bourbonów po 1272 roku. Zufferey zauważa jednak, że „skos czerwony” został dodany do znaku dopiero przez Ludwika II Burbona (1337–1410), aby sygnalizować w ten sposób młodszą gałąź Domu Francji⁴⁰. Podsumowując, argument z herbu Burbonów nie jest ostateczny, jak chciałby tego Grimm, stanowi jednak ważną wskazówkę w ustalaniu czasu powstania utworu.

Nie udało mi się jak dotąd odnaleźć argumentów świadczących przeciwko datowaniu dzieła na okres po 1287 roku przez Zuffereya na podstawie wzmianki o „szlachetnej relikwii” w pałacowej kaplicy w Bourbon:

³⁶ Za: U. Gschwind, *Introduction*, s. 11. Zob. również U.T. Holmes, *Three notes on the Flamenca*, w: *Classical, Medieval and Renaissance Studies in Honor of Berthold Louis Ullman*, ed. by Ch. Henderson Jr., vol. 2, Roma 1964, s. 85–92.

³⁷ Ch. Grimm, *Étude sur le Roman de Flamenca...*, s. 88.

³⁸ *Corpus des sceaux français du Moyen Âge*, t. 2: *Les sceaux des rois et de régence*, éd. M. Dalas, Paris 1991, s. 152.

³⁹ „[...] ubi videbant signum regale, vexillum videlicet floribus lilii distinctum quod ferebat die illo Galo de Montignaco”, *Ceuvres de Rigord et de Guillaume Le Breton, historiens de Philippe-Auguste*, éd. H.F. Delaborde, Paris 1882, s. 281.

⁴⁰ F. Zufferey, *Introduction*, s. 104.

Mout avem saïnz autar
 e mout gloriosa vertut;
 vos o aves ben conogut,
 que de letras sables assas.
 (w. 2305–2308)

[Mamy tu bogaty ołtarz święty oraz wielce szlachetną relikwię; na pewno ją rozpoznasz, bo jesteś biegły w księgach].

Badacz identyfikuje ją jako relikwie męki Pańskiej – fragment Krzyża oraz kolec z korony cierniowej, które król Ludwik IX nabył od cesarza bizantyjskiego w 1249 roku, przed śmiercią zaś przekazał je swojemu synowi Robertowi z Francji. Robert (ten sam, który przyjął wzmiankowany w w. 6998 herb) przeniósł relikwie do kaplicy pałacowej w Bourbon w 1287 roku, a jego syn Ludwik I zbudował w 1315 roku w celu ich przechowywania Sainte-Chapelle (jedną z dziesięciu wzniesionych przez potomków Ludwika IX) wzorowaną na budowli paryskiej⁴¹. Pomimo poszukiwań nie znalazłem wzmianek o innych relikwiach, które mogły być przechowywane w świątyniach Bourbon-l'Archambault (w kaplicy pałacowej lub w romańskim kościele św. Jerzego) w tamtym okresie. Wysoce nieprawdopodobne wydaje się zaś, by autor, dobrze znający topografię i lokalną specyfikę miasta, wspomniał o nieistniejących relikwiach, ale też przeciwnie: by nie wspomniał o tak ważnym przedmiocie kultu, jak relikwie męki Pańskiej. Oznaczałoby to, że *Flamenca* została skomponowana po przeniesieniu ich do Bourbon, czyli po 1287 roku.

Po stronie argumentów odrzuconych należy umieścić, poza opisanym już datowaniem na podstawie braku wzmianki o Bożym Ciele, również próby ustalenia czasu powstania *Flamenki* w odniesieniu do postaci – historycznych i fikcyjnych – występujących w tekście, w szczególności zaś podczas finałowego turnieju w Bourbon. Z uwagi na objętość niniejszego artykułu nie będę omawiał dyskusji nad każdą osobistością⁴², ograniczając się do ogólnych wniosków, przede wszystkim różnic między nimi.

Raynnouard oraz Grimm datują na podstawie identyfikacji postaci nie kompozycję dzieła, lecz czas jego akcji; z tego powodu ich poglądy zostaną omówione w następnej części artykułu.

Lejeune znacznie zmienia perspektywę czasową pod względem identyfikacji części postaci historycznych, datując okres ich życia na połowę XIII wieku. Alfons z Tuluz miałby być Alfonsem z Poitiers, który przejął władzę w Tuluzie w 1249 roku po

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Choć tę dyskusję przytaczam skrótowo, czytelników zainteresowanych szczegółowymi próbami identyfikacji postaci wymienionych w tekście zachęcam do sięgnięcia do następujących opracowań (w kolejności chronologicznej): F.-J.-M. Raynnouard, *Lexique roman...*, s. 45–47; Ch. Grimm, *Étude sur le Roman de Flamenca...*, s. 27–84; G. Favati, *Studio su Flamenca*, „Studi mediolatini e volgari” 8 (1960), s. 69–136; R. Lejeune, *Le tournoi de Bourbon-l'Archambault dans le Roman de Flamenca. Essai de datation de l'œuvre*, w: *Mélanges de philologie romane offerts à Charles Camproux*, t. 1, Montpellier 1978, s. 129–147; R. Manetti, *Introduzione*, s. 9–35.

śmierci Rajmunda VIII⁴³; Jaufre Rudel nie jest traktowany jako słynny z miłości do hrabiny Trypolisu trubadur, lecz jeden z jego potomków noszących to samo imię⁴⁴; Gotfryd z Lusignan miał być potwierdzony źródłowo w latach 1249–1250⁴⁵; księżę Flandrii jest identyfikowany jako wspomniany już Gui de Dampierre⁴⁶.

Manetti skupia się na postaciach żyjących w czasie powstania przeciw władzy francuskiej na Południu (1241–1242), z których najważniejszą jest jeden z jego przywódców, hrabia Marca⁴⁷.

Zufferey odrzuca natomiast datowanie *Flamenki* na podstawie próby identyfikacji rycerzy biorących udział w turnieju w Bourbon, wskazując, że „albo są opisani zbyt nieprecyzyjnie, albo ich imiona są potwierdzone w źródłach historycznych, lecz noszone przez więcej niż jedną osobę, albo są wyłącznie literacką fikcją, albo, wreszcie, są całkowicie nieznanymi”⁴⁸. Istotnie, choć w niektórych postaciach – Archambaudzie, hrabim Flandrii czy królach Francji – można dostrzegać portrety rzeczywistych osób żyjących w XIII wieku, ogólne rozbieżności są zbyt duże, aby móc na tej podstawie datować dzieło.

Wysoce nieprawdopodobna wydaje się z kolei hipoteza Chambona, jakoby *Flamenca* miałyby być dziełem pisanym na bieżąco już w roku 1224. Choć konkordancje z tekstami Daudego de Pradas są niepodważalne, zbyt wiele argumentów wymienionych powyżej przemawia za późniejszym datowaniem dzieła. Podnoszone przez francuskiego badacza wskazówki tekstualne okażą się jednak niezwykle przydatne w określaniu czasu akcji.

Wstępny bilans datowania *Flamenki* pozwala zatem na następujący werdykt: dzieło powstało u schyłku XIII wieku, między rokiem 1287, gdy przeniesiono relikwie męki Pańskiej do kaplicy w Bourbon, a rokiem 1293, w którym rozpoczął się otwarty konflikt – najpierw dyplomatyczny, kilka lat później militarny – między hrabią Flandrii a królem Francji. Stawia to pod znakiem zapytania autorstwo Daudego de Pradas⁴⁹ – wydaje się jednak, że argument z konkordancji, jaki podał Chambon, jest niewystarczający wobec licznych wskazówek tekstualnych pozwalających datować dzieło na znacznie późniejszy okres.

Można oczywiście postawić i taką hipotezę, że Daude istotnie był autorem dzieła (jednak tylko przy założeniu, że żył w latach 1214–1282, nie zaś 1208–1242),

⁴³ R. Lejeune, *Le tournoi...*, s. 383.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 384.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 389.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 388.

⁴⁷ R. Manetti, *Introduzione*, s. 13–14.

⁴⁸ F. Zufferey, *Introduction*, s. 102–103.

⁴⁹ Hipotezy o jego autorstwie nie można jednak zignorować; Chambon wyróżnia 75 konkordancji, które „są bardzo dalekie od tego, by być jedynie konstrukcjami charakterystycznymi dla dialektu z Rouergue”; Zufferey widzi jednak w języku autora z Rouergue zaledwie „echa mowy swojego współbratymca Daudego de Pradas”, na który to argument Chambon odpowiada, że „owe «echa», wyjątkowe lub niemal wyjątkowe [dla Daudego – M.S.-S.] wydają się zbyt liczne, by stanowiły dzieło przypadku”. Do tego należy dodać fakt, że Daude de Pradas był związany z rodziną Roquefeuil, panów d’Algues, o których wspomina narrator w w. 1722–1736. Kwestia pozostaje zatem nierozwiązana, choć moja próba datowania zdaje się zaprzeczać tej atrybucji *Flamenki*. Zob. J.-P. Chambon, *Un auteur...*, s. 260; F. Zufferey, *Introduction*, s. 106.

a ewentualne nawiązania do faktów z okresu po jego śmierci są wynikiem interwencji kopisty lub pośrednika między Daudem a kopistą – niewątpliwie znającego autora osobiście (wiadomo bowiem, że rękopis *Flamenki* pochodzi z przełomu XIII i XIV wieku, a zatem od czasu powstania tekstu dzieli go różnica najwyżej jednego pokolenia). W tym zakresie wydaje się, że Daude de Pradas mógł stworzyć *Flamenkę* pod koniec życia, z całą pewnością po wydaniu *dit de Péronne*, a z dużym prawdopodobieństwem w latach siedemdziesiątych XIII wieku. Takie rozwiązanie pozwalałoby wyjaśnić mnogość odniesień do wydarzeń rozgrywających się w ciągu blisko pięćdziesięciu lat, od zmiany na tronie francuskim (1223), przez powstanie hrabiego Marca (1241–1242), konflikt między rodami de Dampierre i d'Avesnes (do 1256), wojnę Gui de Dampierre'a z Henrykiem V (1263), aż po spowinowacenie Burbonów z Domem Francji (1272). Obecnie zebrane na ten temat informacje nie pozwalają jednak wyjść poza sferę domysłów, ostrożność badawcza nakazuje zaś zwrócić się ku latom 1287–1293 jako najbardziej prawdopodobnemu datowaniu utworu.

Nie zmienia to jednak faktu, że trubadur autor, który ułożył *Flamenkę*, był człowiekiem świetnie wykształconym, biegłym zarówno w literaturze antycznej, jak i sobie współczesnej, pochodzącym z Rouergue, bywałym i w świecie rycerstwa, i duchowieństwa, a ponadto mającym rozległą wiedzę polityczną, geograficzną i historyczną, pozwalającą na czynienie jasnych odniesień i analogii oraz na historiograficzną ocenę stosunków Francji z Południem w XIII wieku.

Kalendarz *Flamenki*

Podobnie jak w przypadku datowania samego dzieła poglądy na określanie czasu akcji *Flamenki* są zróżnicowane i, w pewnych wypadkach, wzajemnie się wykluczają. Ich różnorodność jest jednak mniejsza, a to ze względu na ograniczoną liczbę tekstualnych wskazówek pomagających wyznaczyć chronologię tekstu. W przeważającej części opracowań ramy czasowe dzieła zamykają się w latach 1137–1140 oraz 1232–1235; wyjątkami od tej reguły są odosobnione poglądy: datowanie na lata 1196–1200, a także na 1217–1224.

Raynnouard określa akcję na połowę XII wieku na podstawie identyfikacji niektórych bohaterów dzieła; rozpoznaje następujące postaci: Archambaud VII, hrabia Bourbon; Guillaume III (IV?), hrabia Nevers; Aymeri de Narbonne; Gautier, hrabia Brienne; trubadur Jaufre Rudel de Blaia; Alfons, hrabia Tuluzy; Geoffroi de Lusignan; Thibaud V Wielki lub Thibaud V Dobry. Wszystkich wymienionych rycerzy łączy, zdaniem Raynnouarda, życie w tym samym okresie, około 1150 roku, co prowadzi go do wniosku, że „trubadur [autor – M.S.-S.] chciał umiejscowić akcję w połowie lub pod koniec XII wieku”⁵⁰.

⁵⁰ F.-M.-J. Raynnouard, *Lexique roman...*, s. 47.

Révillout jako pierwszy użył kalendarza liturgicznego jako podstawy określania czasu akcji. Kluczowy dla tej czynności jest w. 2790: „Dema sera kalenda maia” („Jutro będzie pierwszy maja”), dzięki któremu wiadomo, że 1 maja padał zaraz po niedzieli przewodniej, czyli w oktawie Wielkanocy (w opisywanym roku Wielkanoc musiała zatem być świętowana 23 kwietnia). Użycie tablic chronologicznych pozwoliło zawęzić zakres możliwych dat rocznych do trzech: 1139, 1223 oraz 1234, w których Niedziela Zmartwychwstania przypadała właśnie na ten dzień.

Następnie Révillout odrzuca rok 1139, wskazując, że opis dwóch obozów podczas turnieju w Bourbon (w. 7212–7223; zob. wyżej) odpowiada podziałowi na bezpośrednich wasali króla Francji oraz francuskich wasali Plantagenetów w okresie rządów Filipa Augusta, nie zaś za panowania Ludwika IV Grubego czy Ludwika VII Młodego⁵¹. Rok 1223 jest z kolei odrzucony ze względu na następujący fragment:

Et es lur vengutz bos espers
de la Pasca qu'èr aboriva
car a l'autr'an fo mout tardiva.
(w. 6874–6876)

[I przyniósł im dobrą nadzieję: Wielkanoc będzie wczesna, bowiem rok temu była bardzo późna].

Poprzednia Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego w roku 1223 istotnie przypadała bardzo późno, 23 kwietnia, a więc dwa dni przed ostatnim możliwym terminem. W następnym roku Wielkanoc przypadałaby odpowiednio: w 1224 roku 14 kwietnia i w 1235 roku 8 kwietnia. Prowadzi to Révillouta do wniosku, że święto w 1224 roku również mogłoby być uznawane za dość późne, jednak w roku 1235 świętowano by je już zdecydowanie wcześniej niż w roku poprzednim, a zatem to lata 1231–1235 są właściwym datowaniem kalendarza *Flamenki*⁵².

Grimm znacznie rozszerza katalog zidentyfikowanych przez Raynnouarda postaci – do trzydziestu ośmiu, dzieląc je na trzy grupy: te, które z całą pewnością odegrały rolę w tekście (w tej liczbie: Flamenca, jej ojciec, Guillaume, Archambault oraz kilkunastu innych arystokratów); te, które mogły odgrywać rolę w tekście; oraz te, które nie mogły zostać zidentyfikowane, lecz które z dużym prawdopodobieństwem istniały; wspólnym mianownikiem dwóch pierwszych grup jest historyczne potwierdzenie ich życia w ostatnich latach XII wieku. Ponieważ Grimm uznaje *Flamenkę* za powieść historyczną, datuje czas akcji nie na podstawie kalendarza liturgicznego, lecz przedziałów czasowych, w których żyły zidentyfikowane przez niego postaci. Jego rozumowanie opiera się zatem na tym, że w latach wyznaczonych przez Révillouta

⁵¹ Ch. Révillout, *De la date...*, s. 15.

⁵² *Ibidem*, s. 16.

większość bohaterów tekstu przynależałaby do trzeciej grupy, podczas gdy w latach 1196–1200 wszystkie postaci należałyby do grupy pierwszej lub drugiej⁵³.

Lejeune zauważa, że ograniczanie datowania dzieła do lat wyznaczonych przez Révillouta jest niepotrzebne wobec bardziej ogólnej wartości kalendarza w tekście⁵⁴; w kluczowym roku trzecim akcję wyznaczają pory roku, a wzmianki o kolejnych świętach są potrzebne wyłącznie do prawidłowego usytuowania fabuły w czasie. Wiosna jest czasem, w którym Guillaume przybywa do Bourbon i obmyśla plan uwolnienia Flamenki; latem kochankowie prowadzą ze sobą dialog w kościele; jesienią przychodzi czas konsumpcji miłości, a zima jest czasem rozstania. Ma to konkretne znaczenie interpretacyjne – wpisanie akcji w cykl natury sprawia, że powieść nabiera „charakteru areligijnego [...] pogański zaś duch, mimo powracających, czysto formalnych odwołań do Boga, unosi się nad powieścią”, co miałyby mieć wymiar „satyrycznego ataku lub politycznego pamfletu przeciwko wpływom nowych obyczajów przychodzących z Francji, energicznie wspieranych przez braci inkwizytorów”⁵⁵.

Liemacher-Riebold, podobnie jak Lejeune, przykłada większą wagę do powiązania z akcją *Flamenki* konkretnych dni i okresów; zdaje się, że właśnie z tego powodu nie próbuje definiować dat rocznych, choć we wcześniejszym opracowaniu *Flamenki* wyrażała przypuszczenie, jakoby akcja utworu rozgrywała się w ostatnich latach XII wieku⁵⁶, okresie zapewne tożsamym z datowaniem 1196–1200 Grimma. Badaczka skupia się w swojej analizie na trzech dniach świątecznych: Wielkanocy, dniu św. Barnaby oraz św. Jana. I tak 24 czerwca, dzień św. Jana, **proroka nad prorokami**, „ma funkcję **proleptyczną**, a wszystkie fragmenty, w których jest wspomniany, zapowiadają zwrot w akcji *Flamenki*: niesłuszne oskarżenie głównej bohaterki i jej uwięzienie”⁵⁷. Z kolei 18 czerwca, św. Barnaby, **uzdrowiciela chorych**, jest czasem, w którym Guillaume zapowiada **uzdrowienie** Flamenki z „choroby miłości” i jej uwolnienie, co ostatecznie przypada na Niedzielę Wielkanocną – czyli w chrześcijańskim kalendarzu liturgicznym dzień zmartwychwstania i wyzwolenia od grzechu, nakładający się na starotestamentowe wyjście Żydów z Egiptu⁵⁸.

⁵³ Za: Ch. Grimm, *Étude sur le Roman de Flamenca...*, s. 82–83.

⁵⁴ „Czy trzeba zatem dodać, wobec tego wszystkiego, że zwrot wyłącznie w stronę lat 1139, 1223 lub 1234, czy to w celu określenia daty redakcji dzieła, czy to by zdeterminować okres, w którym dzieją się opowiedziane wydarzenia, staje się odtąd bezużyteczny? W tym względzie należy przyjąć inne kryteria, które domagają się szczegółowych studiów”, R. Lejeune, *Le calendrier du Roman de Flamenca. Contribution à l'étude des mentalités médiévales occitanes*, w: *Mélanges d'histoire littéraire, de linguistique et de philologie romanes offerts à Charles Rostaing par ses collègues, ses élèves et ses amis*, éd. J. Caluwé, J.-M. d'Heur, R. Dumas, Liège 1974, s. 616

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ U. Liemacher-Riebold, *Entre « novas » et « romans »...*, s. 89.

⁵⁷ U. Liemacher-Riebold, *L'importance du calendrier dans le roman de Flamenca*, w: *Time and Eternity: The Medieval Discourse*, ed. by G. Jaritz, G. Moreno-Riano, Turnhout 2003, s. 119. Wyróżnienie – M.S.-S.

⁵⁸ Liemacher-Riebold zauważa, że Wielkanoc jest zarówno dniem początku uwolnienia Flamenki – czyli momentem, w którym Guillaume zaczyna obmyślać swój plan – jak i ostatecznego wyzwolenia bohaterki podczas turnieju w Bourbon rok później. *Ibidem*, s. 114.

Badaczka przedstawia również kalendarz powieści, którego skrócona do najważniejszych wydarzeń wersja przedstawia się następująco⁵⁹:

Zielone Świątki	Zaślubiny Flamenki i Archambauta	w. 187
Świętego Jana (24 czerwca)	Początek wesela w Bourbon, zazdrość Archambauta	w. 471
	Dwa lata niewoli Flamenki	w. 1457
Noc z Niedzieli Przewodniej (30 kwietnia) na 1 maja	Nocna wizja Guillaume'a	w. 2027, w. 2790
7 maja–1 sierpnia	Dialog Guillaume'a i Flamenki w kościele	1 tydzień – w. 3949 20 tydzień – w. 5516
Świętego Andrzeja (29 listopada)	Uzdrowienie Archambauta	w. 6656
1 maja	Turniej w Bourbon	w. 8059

Manetti przyjmuje w całości argumentację Révillouta oraz datowanie kalendarza wokół roku 1234, przy czym włoska badaczka podkreśla, że jest to kwestia pozostająca na powierzchniowym poziomie interpretacji i nie ma większego znaczenia dla ogólnej wymowy dzieła⁶⁰.

Zufferey również opiera się na argumentacji Révillouta i określa czas akcji *Flamenki* na okolice 1234, uzupełniając odkrycia francuskiego badacza o opis ziem francuskich odpowiadający sytuacji po podbojach Filipa Augusta, właściwy zarówno dla roku 1223, jak i 1234:

Et aurai y, si puesc, lo rei
E totz los barons del regnat,
Aissi co mars e mars lo bat

⁵⁹ Pelen kalendarz zob. *ibidem*, s. 124–126.

⁶⁰ R. Manetti, *Introduzione*, s. 9.

E aissi con Rosers lo part,
E Garona de l'autra part
(w. 6708–6712)

[I zgromadzę, jeśli zdołam, króla i wszystkich baronów z królestwa, w którego brzegi dwa morza biją i które ma Rodan z jednej strony, Garonnę zaś z drugiej].

Jednocześnie badacz stwierdza, że osadzenie akcji około roku 1234 nie ma większego znaczenia interpretacyjnego – poza tym, że pozwala stwierdzić biegłość autora w korzystaniu z kalendarza liturgicznego⁶¹.

Chambon znacząco zmienia perspektywę chronologiczną czasu akcji *Flamenki*⁶². Zdaniem badacza odrzucenie przez Révillouta datowania wokół roku 1223 było oparte na zbyt słabych argumentach: różnica między Niedzielą Wielkanocną w roku 1234 a tą w roku 1235 (datami proponowanymi przez francuskiego badacza) wynosi szesnaście dni, a między analogicznymi dniami w latach 1223–1224 – dziewięć dni. Tydzień nie wydaje się okresem na tyle znaczącym, by z tego wyłącznie powodu odrzucać jedną z hipotez – tym bardziej, że Chambon wskazuje na raczej ogólny charakter stwierdzenia z w. 6874–6876, ludową wiedzę o tym, że po Wielkanocy późnej przypada Wielkanoc wczesna⁶³. Za datowaniem około roku 1223 przemawia natomiast korekta datowania turnieju w Bourbon; zazwyczaj za jedyny znacznik czasowy uznawano ten fragment:

Après Pasca, al .xv. jorn,
pobles alberga tot entorn
de traps, de lotjas e de tendas.
(w. 7203–7205)

[Piętnastego dnia po Wielkanocy tłum zgromadził się wokół pawilonów, łóz i namiotów].

Chambon zauważa jednak, że nie oznacza to rozpoczęcia turnieju już wzmiankowanego dnia. W dalszej części narracja, jak się zdaje, sugeruje, że Guillaume przybył później, w przeddzień turnieju (w. 7259–7261), tym bardziej że wiadomo, iż turniejowe potyczki zaczynały się rankiem (w. 7675), co prowadzi badacza do wniosku, że piętnasty dzień po Wielkanocy był zaledwie początkiem przygotowań w Bourbon, samo zaś wydarzenie zaczęło się jeden lub dwa dni później⁶⁴. Oznaczałoby to, że

⁶¹ F. Zufferey, *Introduction*, s. 101.

⁶² Oprócz Chambona na podobny okres datował *Flamenkę* tylko Paul A. Olson, nie precyzował on wprawdzie konkretnych dat rocznych, umiejscawiał jednak akcję utworu w czasach krucjaty przeciwko albigenom. Zob. P.A. Olson, *Le Roman de Flamenca: History and Literary Convention*, „Studies in Philology” 55 (1958), no. 1, s. 7–23.

⁶³ J.-P. Chambon, C. Vialle, *Pour le commentaire de Flamenca (III). Nouvelles propositions concernant le cadre chronologique*, „Revue des Langues Romanes” 114 (2010), n° 1, s. 156.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 158.

nocne spotkanie rycerza z Flamenką przypadają na *kalenda maia*, co niewątpliwie stanowiłoby klamrę kompozycyjną z pierwszomajowym świętem rok wcześniej. Sytuacja, w której 1 maja przypada siedemnastego dnia po Wielkanocy miała miejsce – spośród prawdopodobnych dat – jedynie w 1224 roku⁶⁵.

Chambon wskazuje na dodatkowy szczegół, który może przemawiać za datowaniem wokół roku 1223. W tekście dwukrotnie pojawia się osoba króla Francji: za pierwszym razem podczas wesela Archambauta i Flamenki, za drugim zaś – podczas turnieju w Bourbon. Zachowanie władcy podczas ceremonii jest pierwszą przyczyną chorobliwej zazdrości męża:

Per nien mèn envidares,
diz le reis, c'ap Flamenca son;
ab vos albergon cist baron.
(w. 442–444)

[Na marne mnie zapraszasz, bo zostaję z Flamenką; moi baronowie niech nocują u ciebie].

Le reis s'en eis, e men'ap se
Flamenc'e-l ten la man el se,
cais per vesadura privada.
Li reïna fon mout irada
E N'Archimbautz ben atretan,
Mais noca:n fes autre semblan.
(w. 937–942)

[Król wychodzi, prowadząc Flamenkę, i, jakby w geście intymnej poufałości, trzyma dłoń na jej piersi. Królowa jest wściekła, podobnie jak Archambaut, lecz on nie daje nic po sobie poznać].

Choć w. 928 („jako człowiek mądry i wykształcony) sugerowałby inaczej, w istocie król jest grubiański, uchybia prawom dworskiej gościnności, ale przede wszystkim łamie zasady *fin'amor*. Zupełnie inaczej przedstawiona zostaje natomiast postać władcy w jego drugim wystąpieniu podczas turnieju w Bourbon:

E quan Guillems laïns intret,
le reis sus em pes si levet
[...]
Seigner, merces, tornas sezer.
Ma domna sui vengutz veser.
[...]

⁶⁵ *Ibidem*, s. 159.

Fag'ò, Guillems, se dis le rei,
 mais ill o vol, eu o autrei,
 quar ben es tals ques a nos dos
 aura solas

(w. 7311–7321)

[Kiedy Guillaume wkracza do sali, król wstaje [...] – Panie, usiądź, proszę. Przyszedłem zobaczyć moją Damę. [...] – Zrób to, Guillaume – mówi król – jeśli ona tego pragnie, pragnę tego i ja, gdyż jej łaska jest tak wielka, że nas obu zaszczyca swą obecnością].

Owe „dwie figury królewskie tak różne w zachowaniu i języku”⁶⁶ Chambon tłumaczy w prosty sposób – pomiędzy zaślubinami a turniejem nastąpiła zmiana władzy; Filip August zmarł w 1223 roku, a jego syn Ludwik VIII Lew został koronowany w tym samym roku i rządził Francją do śmierci w roku 1226 – a zatem również w czasie turnieju w Bourbon⁶⁷. Przy tym negatywne przedstawienie pierwszego z wymienionych królów, który zainicjował wojnę przeciw Południu, dodatkowo podkreśla antyfrancuski aspekt *Flamenki*.

Chambon nie poprzestaje jednak na argumentowaniu za rokiem 1223 jako punktem odniesienia w datowaniu akcji powieści; oprócz tego wskazuje, że akcja dzieła trwa nie cztery lata, lecz siedem, a zatem w latach 1217–1224; oblicza to na podstawie w. 1457, komentującego uwięzienie Flamenki („I tak minęły ponad dwa lata”), a także szacunkowych czasów przejazdu posłańców z Namur i orszaku weselnego do Bourbon, z których wynika, że zazdrość Archambauta postępowała przez okres około czterech lat, po których dopiero nastąpiło dwuletnie uwięzienie bohaterki i wreszcie jej uwolnienie⁶⁸.

Argumenty Chambona wydają się najbardziej przekonujące – rok 1139 można odrzucić bez większych przeszkód z uwagi na nieścisłości historyczne oraz małą wiarygodność datowania na podstawie identyfikacji występujących w tekście postaci; z tego samego względu należy pominąć wyznaczony przez Grimma okres 1196–1200; jednak odrzucenie przez Révillouta roku 1223 z powodu krótkiej (i nieprzekonującej) wzmianki w tekście oraz podtrzymanie tego poglądu przez większość późniejszych badaczy wydaje się pochojne. Chambon przedstawia dużo bardziej pogłębioną analizę i odnosi się w niej nie tylko do określania czasu akcji na podstawie kalendarza liturgicznego, ale też innych elementów tekstualnych. Z tego względu również przyjmując lata 1217–1224 za okres, w którym umiejscowiono akcję *Flamenki*.

⁶⁶ J.-P. Chambon, *Sur la date...*, s. 354

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ J.-P. Chambon, *Pour le commentaire de Flamenca...*, s. 170.

Konsekwencje i bilans ostateczny

Aby dokonać ostatecznego bilansu datowania i kalendarza we *Flamence*, należy jeszcze wspomnieć o ważnej dyskusji interpretacyjnej, która jest związana z problematyką chronologiczną powieści. W rozwoju badań wyróżniły się dwie koncepcje: pierwsza z nich traktuje *Roman de Flamenca* przede wszystkim jako powieść obyczajową (*roman des mœurs*), opisującą trzynastowieczną aktualność i nawiązującą do wydarzeń, które mogły być znane jej odbiorcom; druga natomiast patrzy na dzieło jako na powieść historyczną (*roman historique*), a zatem opisującą wydarzenia minione i niedostępne odbiorcom ze źródeł innych niż przekazy historyczne.

Granica między tymi dwiema interpretacjami nie została jak dotąd jasno wyznaczona. Warto przyjąć zatem następujące kryterium: w przypadku powieści obyczajowej czas akcji i czas kompozycji dzieli nie więcej niż dwadzieścia lat, czyli jedno pokolenie; dla powieści historycznej różnica ta jest większa. Oczywiście i to rozróżnienie jest ze swej natury ograniczone, bowiem historyczny charakter tekstu nie znosi jego charakteru obyczajowego; opowiadanie o historii jest wszak dobrym pretekstem do opowiadania o obyczajach, przeszłych czy aktualnych (jednak w przeciwnym kierunku zależność ta nie działa, a to z uwagi na krótki okres dzielący potencjalnych odbiorców od opisywanych wydarzeń).

Jako pomoc w podsumowaniu omówionych poglądów według kryteriów interpretacyjnych⁶⁹ niech posłuży tabela:

Powieść historyczna			Powieść obyczajowa		
autor	datowanie tekstu	datowanie czasu akcji	autor	datowanie tekstu	datowanie czasu akcji
Raynnouard	przed 1264	poł. XII w.	Révillout	1234–1250	1231–1235
Meyer	1220–1250	poł. XII w.	Lejeune	1272–1300	nd.
Grimm	1272–1300	1196–1200	Chambon	1224	1217–1223
Gschwind	1240–1250	1137–1141			
Liemacher-Riebold	po 1256	1196–1200			
Zufferey	po 1287	1231–1235			
Manetti	1241–1300	1231–1235			

⁶⁹ Manetti zostaje umieszczona po stronie „historycznej”, ponieważ ten aspekt dominuje w jej rozpoznaniu *Flamenki*, choć podane przez nią zakresy są na tyle szerokie, że jej interpretacja mogłaby również znaleźć się po stronie „obyczajowej”; analogicznie, Lejeune znajduje się po stronie „obyczajowej”, ponieważ jest to dominanta jej interpretacji, choć badaczka nie precyzuje czasu akcji dzieła.

Jak widać, na tym etapie bilans przemawia raczej za traktowaniem *Roman de Flamenca* w kategoriach historycznych. Rygorystyczny historyzm charakteryzuje jednak tylko Raynouarda, Meyera i Grimma, w pozostałych przypadkach historia we *Flamence* jest postrzegana raczej jako pretekst do opowiadania o obyczajach niż cel sam w sobie. Samo dzieło również, zdaje się, *explicite* odzwierciedla takie podejście:

Trop fo li cortz ben establida:
 [...]

Genz non son cortz aitals com solo!

Breumen s'en passa hom aora,

per que vai Pres a mala ora.

Non es meravilla neguna,

car totz le monz trai a la una.

Sabez cals una es aquil?

Malvestatz c'a mes en ecil

Valor e so qu'a leis s'atain;

Pres es mortz e Jois sos compains.

(w. 223–236)

[Dwór był świetnie urządzony [...] Dziś ludzie nie są już dwornikami jak kiedyś! Dziś każdy się spieszy, a wraz z nim Cześć gna na swoje zatracenie. Nikogo to nie dziwi, bo wszyscy służą dziś jednej rzeczy. Wiecie jakiej? Zawiści, która wyгнаła Cnotę i wszystko, co od niej pochodzi; Cześć umarła, tak i Radość, jej towarzyszka].

Cytat ten wskazuje, że istnieje w tekście „kiedyś”, w którym dzieje się jego akcja i które jest przeciwstawione – zarówno w sensie narracyjnym, przez wtrącenie narratora, jak i w sensie językowym, przez zmianę czasu gramatycznego – „dziś” ze swoim upadkiem obyczajów, niemogących równać się szlachetnej przeszłości. Takie rozpoznanie przeszłości szale na stronę „historyczności” powieści, jakkolwiek z silnym komponentem obyczajowym. Oznaczałoby to, że *Flamenca* istotnie ma opowiadać o przeszłości, jednak nie w sensie politycznym czy militarnym, jak czyniły to choćby francuskie *chansons de geste*, lecz w perspektywie społecznej – snując opowieść o złotej epoce dworów.

W czasie powstania dzieła *Midi* przeżyło serię wstrząsów politycznych i kulturowych związanych z krucjatą przeciw albigensom (1209–1229) i jej dalszymi konsekwencjami: stopniowym wypieraniem arystokracji oksytańskiej przez francuską, działalnością inkwizycji mającej zwalczać kataryzm oraz okresowo wybuchającymi powstaniem przeciw władzy francuskiej. Towarzyszyło temu również zwalczanie kultury, wyrażające się choćby w zakazach i ograniczeniach dotyczących ubioru (zwłaszcza kobiecego), organizacji zabaw i wreszcie samej twórczości literackiej, czyli temu, co było sercem *trobar*⁷⁰.

⁷⁰ Ślady tych restrykcji odnajdują się w twórczości trubadurów aktywnych w okresie wojny i wkrótce po niej. Przykładowo *vida* trubadura Gui d'Ussel przekazuje: „Mas lo legatz del Papa li fetz jurar que mais

Niektórzy badacze interpretują zatem *Roman de Flamenca* jako antyfrancuską satyrę, atakującą w szczególności króla Filipa Augusta, który wszczął wojnę przeciwko albigensom. Lejeune określa *Flamenkę* jako powieść cywilizacyjną (*roman d'une civilisation*), stworzoną, aby drażnić i prowokować inkwizytorów, a jednocześnie wyrażać protest przeciwko nowym obyczajom nadchodzącym z Północy⁷¹. Obszerne artykuły na ten temat opublikował również Henri Jeanjean; autor nazywa w nim *Roman de Flamenca* „tremem dla odchodzącej cywilizacji”:

Flamenca jest więcej niż „powieścią kończącą wszystkie powieści”. Jest także parodią wszystkich ówczesnie znanych gatunków literackich oraz ówczesnie modnych tematów wykorzystywanych przez truverów, jest również parodią intelektualnej miłości dwornej, którą autor chciał zastąpić bardziej owidiańskim, cielesnym konceptem, bliższym tradycji Południa. Z pewnością w tekście rozsiane są liczne aluzje do obniżającego się poziomu dworności i feudalnego życia, lecz ów żal za minionymi czasami i kpina z francuskich wpływów literackich muszą być rozpatrywane wraz z dwoma innymi elementami: pozycją społeczną kobiet i atakiem na Kościół rzymski⁷².

Gschwind postrzega wymowę dzieła zupełnie inaczej:

Autor zajmuje stanowisko po stronie kultury francuskiej; to Paryż, jego zdaniem, reprezentuje kulturalne centrum kraju. Zaprasza króla Francji na święta w Bourbon. Jego opinia na temat *patarins* [bogomyłych, albigensów] (w. 3817) i *bons hommes* [waldensów] (w. 3693) jest po prostu negatywna – są oni hipokrytami, *isengrins* [imię Wilka z *Powieści o Lisie*] (w. 3690), tak jak Guillaume w momencie, gdy przebiera się za kleryka. Warto zadać sobie pytanie, czy to nie Francuzi, zdaniem naszego autora, gwarantowali przetrwanie dworskiego życia, tak żywego w poprzednim wieku, a zagrożonego otwartą wrogością do *Joi* [Radości], jaką wyrażali *homines boni*⁷³.

Aspekt fascynacji Francją przez autora *Flamenki*, choć nie bez przewrotnych skutków, zauważa również Lafont⁷⁴. Niezależnie jednak od tego, czy autor był ostatecznie profrancuski czy antyfrancuski, można chyba się zgodzić, że jednym z głównych tematów dzieła jest próba podsumowania kultury dworów wobec szybko zmieniającej się rzeczywistości politycznej i kulturalnej.

Datowanie *Roman de Flamenca* na lata 1287–1293 i czasu akcji powieści na lata 1217–1224 odzwierciedla, jak się wydaje, owo podejście; z jednej strony powieść

non fezes cansos. E per lui laisses lo trobar e-l cantar” (Lecz legat papieski nakazał mu, aby już nigdy nie układał pieśni. I z tego względu porzucił *trobar* i śpiew), cyt. za: M. de Riquer, *Los trovadores...*, s. 1011.

⁷¹ Warto dodać, że powieść powstała w Rouergue, gdzie tamtejsi panowie Roquefeuil roztańczali nad trubadurami ochronny parasol i bronili ich przed możliwymi konsekwencjami ze strony władz świeckich i kościelnych, co zaowocowało tzw. złotą epoką hrabstwa Rodez. R. Lejeune, *Le calendrier...*, s. 616.

⁷² H. Jeanjean, *Flamenca: A Wake for Dying Civilization?*, „Parergon” 16 (1998), no. 1, s. 30.

⁷³ U. Gschwind, *Introduction*, s. 12–13.

⁷⁴ R. Lafont, *Flamenca...*, s. 45.

została stworzona w schyłkowym okresie *trobar*, kiedy trubadurzy stawali się coraz bardziej nieliczni, a regionem, w którym najaktywniej wówczas działali, nie było *Midi*, lecz północna Italia; z drugiej strony akcję umiejscowiono w burzliwym okresie, który mógł być rozpoznawany przez publiczność nie tylko jako *âge d'or* kultury dworów, ale też czas, w którym jej fundamenty zaczęły być podkopywane przez polityczną i religijną ingerencję Północy. *Flamenca* jest więc powieścią historyczną w tym sensie, że opowiada o czasie minionym; jest także powieścią obyczajową, ponieważ dowartościowuje dawną dworską obyczajowość i przeciwstawia ją coraz uboższej obyczajowości epoki, w której stworzono dzieło.

Bibliografia

Źródła

- Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X (1261–1276)*, Vaticanum 1953 (Pontificia Commissio ad Redigendum Codicem Iuris Canonici Orientalis. Fontes, Series III, vol. 5, t. 1).
- Corpus des sceaux français du Moyen Âge*, t. 2: *Les sceaux des rois et de régence*, éd. M. Dalas, Paris 1991.
- Flamenca*, éd. F. Zufferey, trad. V. Fasseur, Paris 2014.
- Flamenca. Romanzo occitano del XIII secolo*, [a cura di] R. Manetti, Modena 2008 (Studi, testi e manuali, Nuova serie, 11).
- Le roman de Flamenca*, éd. P. Meyer, 1ère éd., Paris–Béziers 1865.
- Le Roman de Flamenca, nouvelle occitane du 13e siècle*, texte établi et commenté par U. Gschwind, vol. 1: *Texte*, vol. 2: *Commentaires et glossaire*, Bern 1976 (Romanica Helvetica, 86 A, 86 B).

Opracowania

- Chambon J.-P., *Ancien occitan Bedos (Flamenca, vers 7229)*, w: *Philologia ancilla litteraturae. Mélanges de philologie et de littérature françaises du Moyen Âge offerts au Professeur Gilles Eckard*, éd. A. Corbellari, Y. Greub, M. Uhlig, Genève 2013, s. 45–59.
- Chambon J.-P., *Un auteur pour Flamenca?*, „Cultura Neolatina” 75 (2015), s. 229–271.
- Chambon J.-P., *Sur la date de la composition du Roman de Flamenca*, „Estudis Romànics” 40 (2018), s. 349–355.
- Chambon J.-P., Vialle C., *Pour le commentaire de Flamenca (III). Nouvelles propositions concernant le cadre chronologique*, „Revue des Langues Romanes” 114 (2010), n° 1, s. 155–177.
- Favati G., *Studio su Flamenca*, „Studi mediolatini e volgari” 8 (1960), s. 69–136.
- Grimm Ch., *Étude sur le Roman de Flamenca, poème provençal du XIIIe siècle*, Paris 1930.
- Holmes U.T., *Three Notes on the Flamenca*, w: *Classical, Medieval and Renaissance Studies in Honor of Berthold Louis Ullman*, ed. by Ch. Henderson Jr., vol. 2, Roma 1964, s. 85–92.
- Jeanjean H., *Flamenca: A Wake for Dying Civilization?*, „Parergon” 16 (1998), no. 1, s. 19–30.

- Jud J., *Observations sur le lexique du roman de Flamenca*, w: *Mélanges A. Duraffour. Hommage offert par ses amis et ses élèves*, Paris 1939, s. 204–210.
- Lafont R., *Flamenca: un hommage occitan pervers à la francité*, w: *Oc et oil: complémentarité et antagonisme de deux histoires littéraires de la France. Études de littérature française et occitane présentées dans le cadre du 5e congrès de l'Association des francoromanistes des pays de langue allemande*, sous la dir. de F.P. Kirsch, Toulouse 2008, s. 45–59.
- Larghi G., *Daude de Pradas: trovatore, canonico e maestro (...1192–1242...)*, „*Cultura Neolatina*” 71 (2011), s. 23–54.
- Lejeune R., *Le calendrier du Roman de Flamenca. Contribution à l'étude de mentalités médiévales occitanes*, w: *Mélanges d'histoire littéraire, de linguistique et de philologie romanes offerts à Charles Rostaing par ses collègues, ses élèves et ses amis*, éd. J. Caluwé, J.-M. d'Heur, R. Dumas, Liège 1974, s. 585–617.
- Lejeune R., *Le caractère « nordique » de certains détails de Flamenca*, w: *Mélanges de langue et littérature françaises du Moyen Âge offerts à Pierre Jonin*, Aix-en-Provence 1979 (Sénéfiance, 7), s. 403–411.
- Lejeune R., *Flamenca, fille fictive d'un comte de Namur*, w: *Marche Romane. Hommage au Professeur Maurice Delbouille*, Liège 1973, s. 17–33.
- Lejeune R., *Littérature et société occitane au Moyen Âge*, Liège 1979.
- Lejeune R., *Le manuscrit de « Flamenca » et ses lacunes*, „*Cultura Neolatina*” 38 (1978), s. 129–137.
- Lejeune R., *Le tournoi de Bourbon-l'Archambault dans le Roman de Flamenca. Essai de datation de l'œuvre*, w: *Mélanges de philologie romane offerts à Charles Camproux*, t. 1, Montpellier 1978, s. 129–147.
- Liemacher-Riebold U., *Entre « novas » et « romans ». Pour l'interprétation de « Flamenca »*, Alessandria 1997.
- Liemacher-Riebold U., *L'importance du calendrier dans le roman de Flamenca*, w: *Time and Eternity: The Medieval Discourse*, ed. by G. Jaritz, G. Moreno-Riano, Turnhout 2003, s. 109–126.
- Œuvres de Rigord et de Guillaume Le Breton, historiens de Philippe-Auguste*, éd. H.F. Delaborde, Paris 1882.
- Olson P.A., *Le Roman de Flamenca: History and Literary Convention*, „*Studies in Philology*” 55 (1958), no. 1, s. 7–23.
- Raynnoard F.-J.-M., *Lexique roman, ou Dictionnaire de la langue des troubadours*, t. 1: *Recherches – grammaire – poésies*, Paris 1838–1844.
- Révillout Ch., *De la date possible du roman de Flamenca*, „*Revue des Langues Romanes*” 8 (1875), s. 5–18.
- Riquer M. de, *Los trovadores: historia litteraria y textos*, Barcelona 2015.
- Sawczuk-Szadkowski M., „*Flamenca*” i *Radość Gry w świecie trubadurów*, „*Terminus*” 24 (2022), z. 3 (64), s. 259–286.
- Schutz A.-H., *Poésies de Daude de Pradas*, Toulouse 1933.
- Vanderkindere L., *La Formation territoriale des principautés belges au Moyen Âge*, t. 1, Bruxelles 1902.
- Zalewski Z., *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 1, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1973.

MICHAŁ SAWCZUK-SZADKOWSKI

🏠 Uniwersytet Jagielloński w Krakowie / Jagiellonian University in Kraków, Poland

✉ michal.sawczuk[at]uj.edu.pl

🆔 <https://orcid.org/0000-0002-3670-1111>

Michał Sawczuk-Szadkowski – PhD candidate at the Doctoral School in the Humanities, Jagiellonian University in Kraków, romanist and medievalist. Graduated from French studies at the JU and Études médiévales at the Université Paris-Sorbonne. His research interests include medieval Occitan literature, neomedievalism and literary theory. Principal investigator of the project *Masculine, Feminine in Medieval Occitan Women's Literature* (“Diamentowy Grant” programme), currently preparing his PhD thesis under the same title. Selected publications: “Quelques remarques sur la méthodologie de recherche face à la poésie féminine médiévale occitane”, in *Autour du texte dans les études françaises*, ed. by A. Bańczyk, A. Hajok (Kraków 2022); “Ciało wobec dyskursu dwornego w średniowiecznej oksytańskiej poezji kobiet”, *Pamiętnik Literacki* (2022), no. 2.